

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР
АНДРЕЙЧИН”

Маргарита Йорданова Котева

**НАЗВАНИЯ, СВЪРЗАНИ С ХРАНИТЕ И
ТЯХНОТО ПРИГОТВЯНЕ**
(лексикосемантична характеристика)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„Доктор”

Специалност: „Български език” (шифър 05.04.17)

Научен ръководител: доц. д-р Славка Керемидчиева

Научно жури:

1. доц. д-р Ана Кочева-Лефеджиева – председател
2. проф. дфн. Иван Харалампиев – член
3. доц. дфн. Елена Каневска-Николова – член
4. доц. д-р Красимира Алексова – член
5. доц. д-р Славка Керемидчиева – член

София, 2015

Дисертацията включва 311 страници, 262 цитирани заглавия, към които са включени и източниците на диалектен материал.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на научен семинар на Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език – БАН, състоял се на 15.12.2014 година.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на от часа в зала ... на Института за български език – БАН, бул. „Шипченски проход” № 52, бл. 17.

Обща характеристика на дисертационния труд

Изучаването на кулинарните названия е инспирирано от факта, че все още липсва едно цялостно изследване на българската кулинарна терминология и в частност на българската кулинарна лексика на диалектите. Едно такова диалектоложко проучване би било важно в езиков и в културен аспект.

В повечето изследвания на българската храна вниманието е насочвано повече към нейния ритуален отколкото към нейния делничен характер. Това съсредоточване върху ритуалната и игнорирането на ежедневната храна заличава реалните очертания и пълния образ на менюто. Ежедневната и ритуалната храна са двете половини на всяка диета, включително и на българската¹.

В настоящата работа се изследват **названия** от всекидневната **кулинарна лексика** или **кулинарна терминология**² на българските говори. Кулинарната лексика като цяло включва названия от всекидневната и от празнично-обредната национална кухня. Поради обемността на събрания материал и необходимостта от неговото подробно описание, в тази работа се анализират **само названията от всекидневната кухня**.

Обект на това изследване са всички **названия** на всекидневни храни и напитки и названия на начини на приготвяне на храни и напитки, които се употребяват в българските диалекти и които са включени в общото тематично обединение или **тематична група (ТГ)** на всекидневната кулинарна лексика.

Предмет на изследване са всички парадигматични структурни особености на кулинарните названия и семантичните отношения помежду им.

Цели и задачи на изследването:

1. Да се определят основните семантични признаци на названията в тематичната група (ТГ) на всекидневната кулинарна лексика, според които те да се класифицират в тематични подгрупи (ТП-и), тематични микрогрупи (ТМ-и) и лексикосемантични групи (ЛСГ-и).

¹ Маркова, М. Храна и хранене: между природа и култура. София, 2011, с. 186.

² Според Толстая понятието **терминология** в езикознанието не е еднозначно: освен в тесния смисъл на думата (като научна, техническа, производствена терминология), съществуват и такива разреди в лексиката като названия на растения, природни явления и т.н., които също се назовават терминология (народна, ботаническа, географска, метеорологическа и т.н.). Терминологичният характер придава на лексиката номенклатурност по отношение на даден кръг от еднородни обекти, от което следва и лексикална, семантична, стилистична и т.н. еднотипност на включените в нея лексеми (Толстая: 1989: 216).

2. Да се направи лексикосемантична характеристика на тези названия:

а) Да се анализират техните външни (формални) особености, някои етимологични различия, свързани с произхода на думите, както и тяхното разпространение по българската езикова територия.

б) Да се определят мотивиращите признаци на названията, като се изхожда от особеностите на назованите реалии и техните отличителни белези.

в) Да се разкрият семантичните взаимоотношения между названията на макродиалектно равнище (върху цялата българска езикова територия): да се анализира техния семантичен обем и структура, родово-видовите връзки, явления като синонимия³, омонимия, антонимия, полисемия и др. както и семантичните връзки между отделните ТП-и, ТМ-и и ЛСГ-и.

3. Да се изследват названията в етнокултурен аспект през призмата на българския народен светоглед и на българската народна култура, да се проследят някои тенденции на устойчивост и на езикови промени.

Методи и подходи: Постигането на тези цели се осъществява чрез прилагането на **системния метод** и **синхронно-типологичния подход** на описание на диалектната лексика, на **етнолингвистичния метод** и на **метода на компонентния анализ**.

В дисертационния труд се приемат възгледите на А. А. Уфимцева, че лексиката трябва да се изучава посредством два подхода: **ономасиологичния** и **семасиологичния** (Уфимцева: 1968: 170-174).

В дисертацията основно е приложен ономасиологичният подход, според който се изхожда от едно понятие (един и същ факт от извънезиковата действителност) и се търсят всички названия за неговото изразяване. Използва се в определена степен и семасиологичният подход за изследване на семантичния обем и структура на названията и семантичните връзки между тях на макродиалектно равнище.

Лексикалният диалектен материал е ексцерпиран от:

а) етнографски и етнологични сборници, диалектни речници, научни архиви и статии;

б) лексикални карти на „Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Т. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика.“, Отг. ред. Ив. Кочев, (колектив), София, 2001,

³ В дисертацията терминът **синонимия** се употребява на **макродиалектно равнище** в значение на **междудиалектна синонимия**, като **синоними** се назовават семантичните еквиваленти на названията в различните диалекти

в) карти на „Общеславянский лингвистический атлас. Серия Лексико-словообразовательная. Вып. 6. Домашнее хозяйство и приготовление пищи”. Отв. ред. Т. И. Вендина, Москва, 2007,

г) лично събран на терен в с. Дълбоки, Старозагорско и в гр. Костандово, Пазарджишко през летните месеци на 2002–2003 г.

Дисертацията представя **един от възможните начини за изследване (модел)** на всекидневната кулинарна лексика и на изследване изобщо на подобен вид конкретна лексика чрез разкриване на вътрешносистемните връзки между лексикалните единици през призмата на материалната народна култура и светоглед.

Структура на дисертационния труд: Дисертационният труд се състои от увод, две части и заключение.

В увода се определят обектът, предметът, целите и задачите на изследването, мотивира се изборът на темата, уточняват се по-важните термини и методологични средства.

В първата част на дисертацията се разглеждат подробно етноложките научни трудове за храната и храненето и лингвистичните изследвания на кулинарната лексика у нас и в чужбина. Представят се също основните научни теории за изучаването на лексиката като система, обосновава се изборът на използваните в дисертацията научни методи и подходи, очертават се границите на отделните групи и се изясняват принципите на включване на едни или други названия в тях.

Във втората част на дисертацията е направена цялостна класификация и лексикосемантична характеристика на събраните названия от всекидневната кулинарна лексика. Анализирани са формалните и семантични особености на названията и взаимоотношенията между отделните тематични и лексикосемантични групи. Представени са най-новите лингвогеографски данни за разпространението на някои от названията по българската езикова територия и територията на другите славянски езици и диалекти.

В заключението на дисертацията са обобщени резултатите от лексикосемантичната интерпретация на лексикалния материал и са направени съответните изводи.

Апробация на изследването: Отделни части от дисертацията са публикувани във вид на статии в някои български и чужди сборници и периодични издания. По темата на дисертацията е представен и доклад на Третия международен конгрес по българистика в София (24–25 май 2011).

Работата е обсъдена в Секцията за българска диалектология и лингвистична география в Института за български език „Проф. Л.

Андрейчин” към БАН с участието на диалектолози, етнолингвисти и лексиколози.

Съдържание на дисертационния труд

Дисертацията се състои от:

Увод

Част I. Храната и храненето като обект на научни изследвания

1. Етнологички, диалектоложки и лексикографски изследвания по темата за храната и храненето. Източници на диалектен материал

*2. Научни подходи и методи за изследване на лексикалната система
Тематични и лексикосемантични групи*

3. Граници на изследваните тематични и лексикосемантични групи

Част II. Класификация на названията на храни и напитки и начините на тяхното приготвяне. Лексикосемантична характеристика

1. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИ И ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ С РАСТИТЕЛЕН ПРОИЗХОД

1.1. Названия на зърнени храни и продукти

1. 1. 1. Названия на житни култури и зърнени храни

1. 1. 2. ЛСГ за названия на брашно

1. 2. Названия на варива

1. 3. Названия на зеленчуци и диворастващи ядивни растения

1. 4. ЛСГ за названия на гъби

1. 5. Названия на плодове

1. 6. Названия на растителни мазнини

2. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИ И ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ С ЖИВОТИНСКИ ПРОИЗХОД

2. 1. Названия на месо от домашни животни и дивеч и названия на месни продукти

2. 1. 1. Названия на животни, чието месо се консумира от човека

2. 1. 2. Названия на месо от домашни животни и дивеч и названия на животински вътрешности

2. 2. Названия на мляко и млечни продукти

2. 2. 1. ЛСГ за названия на мляко

2. 2. 2. Названия на квас за мляко и сирене и названия на млечни продукти (извара, кашкавал, каймак, сметана)

2. 2. 3. ЛСГ за названия на сирене

2. 3. Названия на риба, мекотели и др.

2. 4. Названия на яйца и части от яйца

2. 5. Названия на животински мазнини

3. НАЗВАНИЯ НА ТЕСТЕНИ ХРАНИ

3. 1. Названия на квас за хляб и названия на тесто
3. 2. Названия на хлябове и пити
3. 2. 1. Названия на части от хляба и питата
3. 2. 2. ЛСГ за названия на хлябове
3. 2. 3. ЛСГ за названия на пити
3. 3. Названия на печени и пържени тестени изделия
3. 4. ЛСГ за названия на баници

4. НАЗВАНИЯ НА ЯСТИЯ

4. 1. Названия на ястие (обици названия)
4. 2. Названия на ястия с варива и зърнени храни
4. 3. Названия на ястия със зеленчуци, гъби и диворастващи ядивни растения и названия на салати
4. 4. Названия на ястия с месо и месни продукти от домашни животни, птици и дивеч
4. 5. Названия на ястия с риба, мекотели и др.
4. 6. Названия на ястия с мляко и млечни продукти
4. 7. ЛСГ за названия на ястия с яйца
4. 8. Названия на тестени ястия
4. 9. ЛСГ за названия на попарни
4. 10. Названия на чорби и супи
4. 11. Названия на десерти и сладки храни

5. НАЗВАНИЯ НА КОНСЕРВИРАНИ ХРАНИ

5. 1. Названия на консервирани храни и напитки от варива, зеленчуци и диворастващи ядивни растения
5. 2. Названия на консервирани храни и напитки от плодове
5. 3. Названия на консервирани месни храни
5. 4. Названия на консервирани млечни храни
5. 5. Названия на консервирани тестени храни

6. НАЗВАНИЯ НА ТЕЧНИ ХРАНИ И НАПИТКИ

6. 1. Названия на течни храни и безалкохолни напитки
6. 2. Названия на алкохолни напитки

7. НАЗВАНИЯ НА ЯДКИ, ПУКАНКИ И ДР.

8. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИТЕЛНИ ПОДПРАВКИ

9. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИТЕЛНИ ОТПАДЪЦИ

10. НАЗВАНИЯ НА НАЧИНИ НА ПРИГОТВЯНЕ НА ХРАНИ И НАПИТКИ

10. 1. Названия на предтоплинна техническа обработка на храните и напитките
10. 2. Названия на ниско- и високотоплинна обработка на храните и напитките и обработка чрез ферментация

III. Заключение

Литература

Съкращения на селищата и областите

В **Увода** на дисертационния труд се обосновават мотивите за избора на темата, като се посочва нейната значимост в езиков и в културен аспект. Разясняват се термините **кулинарна лексика** и **кулинарна терминология**, като се обръща внимание на факта, че когато става дума за изучаването на **лексиката на диалектите**, трябва да се има предвид, че в нея се включва не само **диалектна лексика**⁴, но и общобългарска лексика, която е важна съставна част от диалектната лексикална системата на говорите.⁵

Уточняват се също обектът, предметът, целите и задачите на научното изследване, прилагането основно на ономаσιологичният подход и в определена степен и на семасиологичния подход при описание на всекидневната кулинарна терминология на диалектите.

Посочва се необходимостта от прилагането на **системния метод**, на **етнолингвистичния метод** и на **метода на компонентния анализ** за постигането на поставените цели.

Част I. Храната и храненето като обект на научни изследвания

Тази част на дисертацията е с теоретична насоченост и включва три раздела:

В раздел **1. Етноложки, диалектоложки и лексикографски изследвания по темата за храната и храненето. Източници на диалектен материал** е направен обзор на научните изследвания по темата за храната и храненето от 50-те години на ХХ. в. до наши дни, публикувани у нас и в чужбина. Посочват се първите **етноложки и етнографски материали**, отпечатани у нас в сборници, фолклорни сбирки и изследвания на бележити етнографи и фолклористи, а също и издадените по-късно регионални сборници от различни части на България (сб. Странджа, сб. Родопи, сб. Пирински край, сб. Пловдивски край, „Етнография на България”, „Етнография на Македония” и др.), в които храната е представена във връзка с бита, материалната и духовната култура на българина, интерпретирана е през народния светоглед и религиозните народни представи и вярвания.

Изтъква се изключителният принос на български учени, като Л. Радева, Ст. Янева, Л. Миков, М. Габровски, Г. Лозанова, Сл. Гребенарова,

⁴ Диалектните думи, които са неприсъщи на книжовния език, в диалектологията се обозначават с термина **диалектна лексика (диалектизми)**.

⁵ Радева, В. Лексикално богатство на българските говори. С, 1982, с. 23.

В. Васева, М. Бенковска-Събкова, Р. Попов, В. Николова, Ив. Георгиева, Р. Дражева и др. за проучване на различни страни на българската народна храна и хранене.

Отбелязани са също така някои по-стари и по-нови **етнокултурни** изследвания в България (Шишков: 1908; Бенковска-Събкова: 1994; Стаменова: 1995; Маркова: 2003), някои етнологички проучвания на **начините на хранене и пиене** като идентификатори на различните култури (Вълчинова: 1998: 9-20; Павлов: 2001; Genew-Puhaleva: 2006), на **храната като ритуален предмет** в структурата на българските празници и обреди (Легурска: 2000; 2001; Китанова, Легурска: 2013), на **връзката на храната и храненето с народния светоглед** и някои нейни знакови функции, магически свойства и табута (Маринов: 1994; Георгиева: 1996: 114-118; Вълчинова: 1995: 53-67; Матанова: 2010: 89-107; Маркова: 2011: 244-293; Мичева: 2007: 83-87) и др.

Цялостно етнологичко изследване на традиционния български хранителен модел е направено от М. Маркова в книгата ѝ **„Храна и хранене: между природа и култура“**. В нея тя систематизира и интерпретира обширен етнографски и антроположки изворов материал за храната и храненето, съставя набор от критерии, според които могат да бъдат типологизирани основните храни (**блажното, благото и солено-лютиво-ферментиралото**) в ежедневната структура на хранене на българина (Маркова: 2011). Тъй като това е първото значимо етнологичко проучване на ежедневната българска народна храна и хранене, много интересни разсъждения и обобщения, направени в него, се цитират и в тази дисертация.

Интерес предизвикват и някои историографски, социокултурни и семиотични изследвания на американски и западноевропейски учени за храната и храненето като определител на отделни култури общности (Messer: 1984; Du Bois: 1941), теорията за **„кулинарния триъгълник“** на френския учен Клод Леви-Строс (Леви-Строс: 1997: 165-175), **символиката на храната в контекста на обредите** (Мифы народов мира: 1980; 1982; Покровская: 1983: 67-90; Листова: 1983: 161-173; Агипкина: 1997: 48-63; Левковская: 1957: 166-174; Славянские древности: 1995; 1999), **храната като белег на етническа идентичност** (Этнография питания народов стран Зарубежной Азии: 1981; Этнография восточных славян: 1987; Народы Кавказа: 1995; Традиционная пища как выражение этнического самосознание: 2001), **балканската кухня** и балканските кулинарни традиции (Steinke: 1990; Mihailescu, Roman: 1999) и др.

Всички тези етнологички изследвания имат съществено значение за изучаването на българската всекидневна кулинарна лексика в етнокултурен

аспект, тъй като спомагат за по-точното определяне на семантичните признаци на названията, според които тези названия се класифицират. Връзката на лингвистичния материал с етнографския по думите на И. А. Букринская и О. Е. Кармакова се проявява именно тогава, когато **езиковите явления се изучават с подкрепата на етнографските средства**, т.е. когато езиковите явления са „стегнати” от етнографската специфика (Букринская, Кармакова: 2009).

Специално място в дисертацията е отделено на **диалектоложките и лексиколожките** изследвания на този тип лексика у нас и в чужбина. Посочени са първите български диалектоложки статии по темата, които са предимно с частичен и епизодичен характер (това са статиите на проф. Ст. Стойков, проф. Й. Заимов и доц. Хр. Холиолчев за названията на някои културни растения като царевицата, картофите, динята, пъпеша)⁶ и последвалите в по-ново време отделни лексиколожки и диалектоложки разработки за названия на всякакви видове храни в българския език и в българските диалекти (Кочев: 1969; Керемидчиева: 1986: 386-388; Вакарелска-Чобанска: 2002; Витанова: 2012: 79-87; Василева: 2012: 65-72; Котева⁷; Кочева-Лефеджиева: 2004: 73-76; Найденова: 2000:400-404 и др.).

Коментирани са и някои славянски и западноевропейски лингвистични и етнолингвистични изследвания (Вешторт: 1968: 366-369; Панкова: 1993; Седакова: 1984; Плотникова: 1992; 1993; Валенцова: 1999: 227-240; Якушина: 2006; Pohl: 2004 и др.).

В последно време в много славянски и европейски страни са издадени голямо количество лингвогеографски трудове (БДА, ДАРЯ, ОЛА, БЛА, ОКДА, АУМ, ЛАРНГ, ALE, SLA, CJA и др.)⁸, което дава възможност всестранно да бъдат изследвани отделните езици и техните диалекти.

Важно значение за изучаването на диалектната лексика в България има издаването на „Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Т. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика.”, Отг. ред. Ив. Кочев, (колектив), София, 2001. В него са представени 108 лексикални карти, от които 26 са свързани с названията на храните и с начина на хранене (‘сарми’, ‘прясна пита’, ‘пръжки’, ‘извара’, ‘зеле’, ‘диня’, ‘боб’, ‘качамак’, ‘следобедно ядене’, ‘обедно ядене’ и др.). Благодарение на тези лексикални карти

⁶ Стойков, Ст. Названия на две културни растения в българския език; Заимов, Й. Названия на царевицата в българския език; Стойков, Ст. Названия на картофите в българския език; Холиолчев, Хр. Из българската растителна терминология: *черница* *Morus L.*

⁷ Вж. в края на автореферата списъка на публикациите по темата на дисертацията.

⁸ Български диалектен атлас (БДА), Диалектологический атлас русского языка (ДАРЯ), Общославянский лингвистический атлас (ОЛА), Белорусский лексический атлас (БЛА), Общекарпатский лингвистический атлас (ОКДА), Атлас української мови (АУМ), Лексический атлас русских народных говоров (ЛАРНГ), Atlas linguarum Europae (ALE), Slovenski lingvistični atlas (SLA), Český jazykový atlas (CJA) и др.

визуално могат да се очертаят ареалите на диалектните названия по българската езикова територия, като се маркират диалектните сходства и различия.

Ценов източник за сравнителното изучаване на славянските езици и в частност на българския език и на неговите диалекти е Общославянският лингвистичен атлас. В том от атласа (Вып. 6. Серия Лексико-словообразователная. „Домашнее хозяйство и приготовление пищи”. Отв. ред. Т. Ив. Вендина, Москва, 2007) са включени мотивационни карти на названия, които са свързани с храните (‘втасва (за тесто)’, ‘краешник’, ‘овче месо’, ‘свинско месо’, ‘сланина’, ‘телешко месо’, ‘трохи’, ‘яйце’ и др.). Тези карти спомагат много за изясняване на мотивационните признаци на названията при тяхното изследване. Според Т. Ив. Вендина, в тях не само могат да се проследят различните мотивационни признаци в езиковото пространство, но е възможно да се направи и дълбока смислова реконструкция на метафоричните образи, лежащи в основата на тези признаци (Вендина: 2006: 8).

Както данните, извлечени от етнографските сборници, архивите и речниците, така и информацията от диалектоложките, лексикографските и лингвогеографските трудове могат да бъдат широко използвани за по-пълното и цялостно изследване на българската всекидневна кулинарна лексика.

В края на раздела е представен списък на основните диалектни източници, от които е ексцерпиран лингвистичния материал.

В раздел **2. Научни подходи и методи за изследване на лексикалната система. Тематични и лексикосемантични групи** се представят използваните методи и подходи в изследването. Разгледани са някои основни теоретични постановки за изучаването на лексиката като система (Й. Трир, Р. Вайсгербер, Ст. Улман, А. Лерер, Е. Косериу, М. М. Маковский, Г. Ипсен, В. Порциг, М. М. Покровски, В. А. Звегинцев, В. М. Богуславски, П. О. Филин, В. В. Банкевич, Ел. Тодорова).

При направената класификация на названията на всекидневната кулинарна лексика се застъпват становищата на **П. О. Филин, В. В. Банкевич и Ел. Тодорова**. Според П. О. Филин **тематичните групи (ТГ-и)** са логически обединения от думи, които са класифицирани според съдържанието на обозначаващите с тях понятия по теми или сфери на употреба, без да се има предвид в какви отношения се намират думите според тяхното значение (Филин: 1957: 526). **Лексикосемантичните групи (ЛСГ-и)** от своя страна се състоят от семантично взаимоотношени компоненти, имащи еднородни съпоставими значения и отнасящи се до

една и съща част на речта (Филин: 1957: 536-537). Според Ел. Тодорова ЛСГ е съвкупност от лексикални единици, представляващи обособено цяло в границите на **един морфологичен клас**, поради наличието на общ семантичен признак в основните им значения (Тодорова: 1972). Банкевич от своя страна смята, че разграничението на думите в ТГ-и и ЛСГ-и е в зависимост от тяхната **денотативна** и **сигнификативна** отнесеност (Банкевич: 1985:31).

Изборът да се класифицират названията от кулинарната лексика в тематични групи и лексикосемантични групи е мотивиран и от факта, че тези образувания са по-малки в сравнение със семантичното поле, а това обуславя и по-тесните връзки между техните членове, в резултат на което по-силно се проявяват езиковите им особености.

В научния труд е застъпен **синхронно-типологичният** подход, чрез който от синхронна гледна точка се съпоставя диалектен материал от различни български говори.

Периодът, който обхваща изследването, е **традиционният период от края на ХІХ до средата на ХХ в.**, когато хранителният модел (храна и хранене) е напълно оформен, но все още не е претърпял измененията на модерното време (Маркова: 2011:10). Включен и най-нов материал от началото на ХХІ. в., който доказва настъпилите изменения в кулинарната терминология под влияние на книжовния език и междуезиковата интерференция.

Един от широко използваните методи за разкриване семантиката на думата е **методът на компонентния анализ (МКА)**. Той представя думата като структура от **семантични компоненти** (семантични признаци) (Гак: 1971: 79-80).

Според Ем. Пернишка и В. Г. Гак семантичните признаци се разделят на **интегрални** (родови), **диференциални** (видови) и **потенциални** (Гак: 1971: 79-80; Пернишка: 1993: 42-43).

В дисертацията МКА се прилага при класифициране на названията по **интегрални** и **диференциални** признаци в ТП-и, ТМ-и и ЛСГ-и.

Като пример за разпределянето на названията по **интегрални** СП-и може да се посочат отделните **тематични подгрупи (ТП-и)** в класификацията, в които названията са обединени по родови СП-и (за: ‘ястия’, ‘подправки’, ‘напитки’, ‘отпадъци’ и др.). Едновременно с това в тези ТП-и се разграничават по-малки **тематични микрогрупи (ТМ-и)**, в които названията се противопоставят помежду си по други **диференциални признаци (ДП-и)** (за: ‘ястия с мляко и млечни продукти’: (*кромъч*, *сутл’аши*, *съндърм’а*, \diamond *уфчёрски огурт*’, за ‘ястия с яйца’: (*кайганà*, \diamond *йайца на чалбур*, \diamond *йаца на очилà*, \diamond *пражени с ишимикъ ица*,

за ‘ястия с риба и мекотели’: *♦ йахнийа от рѝци, ♦ плѹжъци с урѝс, ♦ рѝба в лѹпушка, ♦ шарѝн плакѝйа* и т. н.).

В хода на лексикосемантичния анализ названията са класифицирани и по **мотивационни признаци (МП-и)**, тъй като чрез тях се представя сложната връзка между езика и назоваваните с него предмети и явления (Пр. названията на млякото биха могли да се разпределят в следните групи според основните си МП-и: 1. Названия, мотивирани от животинския произход на млякото (*♦ кѹз’у мл’ако, ♦ крѝве мл’ако, ♦ ѿфчо мл’ако*), 2. Названия, мотивирани от общи и вкусови качества на млякото (*матѝн, мѝтеница, ♦ кѝсело мл’ако, ♦ л’у то мл’ако, преснѝк, ♦ пр’асно мл’ако, ♦ чѹсто млѝко*), 3. Названия, мотивирани от процеса и начина на приготвяне на млякото (*бѝиница, бѝрканица, квѝсеница, ♦ квѝсено мл’ако, пѹдкус, прокѝша, самоквѝска, самокѝш*).

Освен чрез системния метод и МКА, названията са изследвани и в контекста на извънезиковата действителност (спрямо стереотипите и начините на хранене, стопанско-културния тип, някои географски, исторически, религиозни фактори). За целта в дисертационния труд е приложен **етнолингвистичният метод**, чрез който, според Н. И Толстой езикът се изследва като компонент на културата (Толстой: 1995: 28).

Прилагането на етнолингвистичния метод в изучаването на всекидневната кулинарна лексика дава възможност да се установи ролята на екстралингвистичните фактори, които оказват влияние върху номинацията на отделните предмети и явления.

Съчетаването на **етнолингвистичния метод** със **системния метод** и **метода на компонентния анализ** спомага за едно по-пълно и всестранно изследване на названията от тази терминологична сфера на езика.

В трети раздел **3. Граници на изследваните тематични и лексикосемантични групи** се уточнява обхватът на отделните групи и организирането на названията в тях с техните фонетични и словообразователни варианти.

Посочват се също така принципите, по които са класифицирани лексикалните единици и етимологичните източници, които се използват при тълкуване на значенията им. Обосновава се включването не само на **диалектни**, но и на **книжовни названия**, чиято употреба е засвидетелствана в народните говори и която доказва единството на българския книжовен език и неговите диалекти.

Освен тях в класификацията се включват и **по-стари** от съвременна гледна точка (*лѝана, пипѹн, кѝжсел, орѝзева чорбѝ, сулѹвар* и др.) и по-

нови названия (*супа, палачинка, мл'ако с ориз, пр'асно мл'ако* и др.), някои **деминутиви** и думи с преносно значение.

Уточняват се и границите на ТП-и и ЛСГ-и групи, които се определят от **лексикосемантичните варианти (ЛСВ-и)** на названията (техните значения). В ТП-и, ТМ-и и в ЛСГ-и названията се включват **с един или с няколко ЛСВ-и** в зависимост от водещия СП (Пр. в ЛСГ за названия на видове хлябове названието *колѝк* се включва с два от своите ЛСВ-и: 1. 'кравай, геврек' и 2. 'хляб, замесен с квас', с третия си ЛСВ названието се включва към ЛСГ за названия на пити – 3. 'малка пита, погача', а с четвъртия си ЛСВ се включва към ТМ „Названия на печени и пържени тестени изделия” – 4. 'мекица').

Това обстоятелство дава възможност едно и също название да присъства едновременно в различни ТП-и, ТМ-и и ЛСГ-и на всекидневната кулинарна лексика, както и в други ТГ-и извън нея, което води до разширяване на границите на тематичното обединение.

Част II. Класификация на названията на храни и напитки и начините на тяхното приготвяне. Лексикосемантична характеристика

Тази част на дисертацията е с приложна насоченост. В нея е направена цялостна класификация и лексикосемантична интерпретация на събрания лексикален материал.

ТГ или тематичното обединение на всекидневната кулинарна лексика се състои общо от **10 ТП-и** със съответните ТМ-и към тях и **9 ЛСГ-и**.

Микроструктура на групите:

1. След заглавието на всяка група следва класификация на названията по азбучен ред със съответните им значения и тяхното разпространение. Названията са обединени по корени в една речникова статия заедно със своите фонетични и словообразователни варианти. Вариантите на названията също са подредени азбучно след най-широко разпространения от тях вариант в българските диалекти (според наличните данни). Представени са всички значения на названията, с които те принадлежат семантично към съответната група.

2. В раздел „**Културни сведения**” са поместени интересни исторически факти, етноложки описания или културни бележки за денотатите, които до голяма степен оказват влияние и върху тяхната номинация.

3. В раздел „**Лексикосемантична характеристика**” е направен лексикосемантичен анализ на кулинарните названия в съответствие с поставените в увода цели.

По-долу примерно е представен такъв лексикосемантичен анализ на една от групите (ТМ „Названия на житни култури и зърнени храни”), а след него са илюстрирани с извадки от лексикалния материал и останалите групи, без да се изброяват селищата на разпространение на названията и техните фонетични и словообразователни варианти, поради ограничения обем на автореферата:

1. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИ И ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ С РАСТИТЕЛЕН ПРОИЗХОД

1.1. Названия на зърнени храни и продукти

1. 1. 1. Названия на житни култури и зърнени храни: **ар̀анка** ж. ‘царевница, Zea Mays’, **ар̀на** ж. 1. ‘ечемик, Hordeum sativum’; 2. ‘оризови зърна с обвивките’, **благ̀ушка** ж. ‘вид захарна тръстика’, **бел̀ийа** ж. ‘вид едра бяла пшеница’, **вл̀ашка** ж. (вж. **ар̀анка**), **ечем̀ик** м., кн. (вж. **ар̀на** (1), **ж̀ито** ср., кн. 1. ‘пшеница, Triticum sativum’; 2. ‘зърнени храни’, \diamond **б̀ало ж̀ито** (вж. **бел̀ийа**), **загар̀ийа** ж. ‘сорт бяла пшеница, която се отглежда в Загара (Старозагорско)’, **з̀имнина** ж. ‘зърнени храни, събрани за зимата’, **з̀имница** ж. ‘качествен сорт пшеница’, **з̀ърно** ср. (вж. **ж̀ито** (2), **казлад̀ж̀а** ж. ‘сорт червеникава дребна пшеница, Triticum spalta’ и др.

Лексикосемантична характеристика

Названията на житните култури и зърнените храни в българския език и диалекти се разпределят в три основни групи според своя произход: А) Названия с домашен произход, Б) Названия с чужд произход и В) Названия със смесен произход.

Към названията с **домашен произход** се отнасят: а) еднокоренни лексеми, които назовават общи или родови понятия за зърнени храни (**ар̀анка, благ̀ушка, б̀дбули, вл̀ашка, гуг̀ул’а, г̀ърчка, г̀ълъби, ечем̀ик, ж̀ито, з̀имнина, з̀ърно, млив̀д, ов̀ес, прос̀д, пшѐнйца, пч̀енка, ран̀, р̀жж, сл̀нчогл̀ет, ца̀ревица**) и б) еднокоренни лексеми и номинативни словосъчетания, които назовават видови зърнени храни (**баб̀арка, бел̀ийа, грозд̀ай, загар̀ийа, з̀имница, коч̀ан, л̀акотнйк, ламк̀ач, черв̀енка, шй̀калке, шум̀арле, \diamond б̀ало ж̀ито, \diamond б̀ала пшѐнйца, \diamond бл̀ага метл̀а, \diamond пр̀дсто ж̀ито**).

С **турски произход** са някои родови названия в ТМ (**ар̀на, икй̀н’, мисй̀р, мору̀с, чалтй̀к**), както и значителен брой видови названия (**булг̀ур, казлад̀ж̀а, каплаж̀е, кар̀абашак, к̀ушлета, к̀рваз̀ан, максу̀л’, ч̀ел̀екл̀еме**), а с **гръцки произход** са названия като: **орй̀с, пап̀ур, к̀улен, тра̀хана**.

Откриват се и заемки от други езици като *кукуру̀з*, *ма̀л'ке*, *ма̀му̀л* – от **румънски**, названието *г̀рис* – от **немски**.

Много от турските и гръцките названия за зърнени храни имат в българските говори съответните лексикални еквиваленти с домашен произход, с които образуват дублетни двойки на макродиалектно равнище по семантичен признак (СП) ‘домашен-чужд произход’ (за ‘сорт червеникава дребна пшеница’: *червѐнка* – *ка̀зладж̀а*; *з̀ърно* – *ик̀ин*) или лексикални парадигми (ЛП)⁹ с повече от два члена (за ‘царевица’: *ар̀анка* – *вл̀айшка* – *гу̀гу̀л'а* – *г̀ърчка* – *г̀ълъби* – *ца̀ревица* – *мис̀ир* – *кукуру̀з*).

С названията *з̀имнина*, *з̀ърно*, *млѝвò*, *ран̀è* събирателно се обозначават всякакъв вид зърнени храни. Наблюдава се обаче определена диференциация в значенията им: с *млѝвò* се назовава зърното, предназначено за мелене, със *з̀ърно* – една зърнена реколта, а с *ран̀è* – всички събрани зърнени култури. Названието *з̀имнина* има по-специализирано значение, то назовава ‘запаса от зърнени храни, събрани за зимата’.

Във фонетично отношение множество варианти имат названия като: *пшенѝца* (*пшѐнийц̀ь*, *пченѝца*, *ченѝца*, *ч̀инца*, *ч̀инц̀ь*), *булг̀ур* (*балг̀ур*, *балг̀ур'*, *банг̀ур*, *бонг̀ур*, *булг̀ур'*, *бунг̀ур*), а словообразователните варианти на названието *ечем̀ик* оформят по-големи или по-малки ареали на разпространение върху българската езикова територия: *ечем-̀ик* (Северна България, Северна Добруджа, Пловдивско, Пазарджишко, Чирпанско, Свиленградско, Тополовградско, Елховско, Старозагорско, Казанлъшко, Одринско, Чаталджанско), *ечем-̀ък* (Пиротско), *йечм-̀ен* (Вардарска Македония, Солунско, Драмско, Сярско, Благоевградско, Разложко, Хасковско, Ивайловградско, Гюмюрджинско, Лозенградско, Бунархисарско, Димотишко, Малкотърновско), *йѐчѐм*, без наставка (Пирот, Ниш) (БДА: 2001: К № Л 108).

В ТМ се различават отделни семантични групи, в които като ядро се явява едно по-общо родово название, около което се групират съответните видови названия. Такава семантична група образуват названията за ‘пшеница’ (*пченѝца* – *загар̀ийа* – *червѐнка* – *ка̀зладж̀а*). Названията в тези относително неголеми семантични групи се намират в отношения на тъждественост или противопоставеност помежду си по редица СП-и като ‘старо-ново’, ‘домашно-чуждо’, ‘родово-видово’ и др. (*гу̀гу̀л'а* (по-старо) – *ца̀ревица* (по-ново); *мис̀ир* (чуждо) – *ца̀ревица* (домашно); *ца̀ревица* (родово) – *к̀ърваз̀ан* (видово) и т. н.).

⁹ Вж. Лукянова, А.Н. К вопросу о методике анализа семантических отношений слов в диалектной системе. В: Вопросы языка и литературы, Вып. IV, Новосибирск, 1970, с.103.

Със сложна семантична структура са онези родови и видови названия, които имат в своя семантичен обем повече от едно значение (*арпа* 1. ‘ечемик’; 2. ‘оризови зърна с обвивките’; *благушка* 1. ‘вид захарна тръстика’; 2. ‘гроздов сок’; *ечемик* 1. ‘ечемик’; 2. ‘цирейче на клепач, което по форма прилича на ечемично зрънце’; *жйто* 1. ‘пшеница’; 2. ‘зърнени храни’; *зърно* 1. ‘семка на някои житни растения’; 2. ‘плод на някои растения’; 3. ‘зърнена реколта’; 4. ‘зеница на окото’; 5. ‘нещо малко с кръгла форма’ и др.; *зймница* 1. ‘качествен сорт пшеница’; 2. ‘вид круша, която зрее през зимата’ и др.).

Интерес представляват основните мотивационни признаци (МП-и), залегнали в основите на мотивираните названия на зърнени храни, според които те се разпределят в следните групи: 1. Названия, мотивирани от цвета (*белйя* от прил. бял, *червѐнка* от прил. червен), 2. Названия, мотивирани от формата и външния вид (*бѐбули* от същ. боб, по външна прилика със зърната, *гроздѐй* от същ. грозде, *гълъби* от същ. гълъб, *лакѐтнйк* от същ. лакът), 3. Названия, мотивирани от произхода (*арѐпка* от Арабия, *влѐшка* от Влашко (Румъния), *гърчка* от Гърция, *загарйя* от областта Загора, България, *мисйр* от ар. Mişir ‘Египет’), 4. Названия, мотивирани от начините на приготвяне (*мливѐ* от гл. меля), 5. Названия, мотивирани от уредите (приспособленията) на приготвяне (*тра̀хана* от същ. *трохан* – специално приспособление, с което някога се е смилала пшеницата).

Многозначните названия *арпа* и *ръж* се включват с целия си семантичен обем в ТМ. Останалите многозначни названия в групата се включват в нея с едно от своите значения, а с останалите значения влизат в състава на други тематични или лексикосемантични обединения.

Названията *урйс* и *тра̀хана* принадлежат към ТМ „Названия на житни култури и зърнени храни” с едно от своите значения (с един ЛСВ), а с други свои ЛСВ-и се включват в ТП „Названия на ястия”. Тази особеност е най-вече характерна за родовите названия от кулинарната лексика, които в повечето случаи номинират не само хранителни продукти, но и самите ястия, в чиито състав се включват тези продукти (*бон* 1. ‘боб’, 2. ‘варено ястие със зрял боб’, *лѐшта* 1. ‘леща’, 2. ‘каша с леща’, 3. ‘чорба с леща’, *урйс* 1. ‘ориз’, 2. ‘ястие с варен ориз’ и др.).

1. 1. 2. ЛСГ за названия на брашно: *брашнѐ* ср., кн. ‘смлени зърнени храни’, ◊ *влѐшчено бра̀шно* ‘царевично брашно’, ◊ *ечмѐно бра̀шно* ‘ечемичено брашно’, ◊ *казладжѐно брашнѐ* ‘пшенично брашно от сорт дребна червеникава пшеница (лимец)’, ◊ *картѐфено брашнѐ* кн. ‘брашно от сушени и смлени картофи’, ◊ *кѐчину бра̀шно* (вж. ◊ *влѐшчено бра̀шно*),

◇ *кукуру̀зно бра̀шно* (вж. ◇ *вл̀шчено бра̀шно*), ◇ *мам̀лно бра̀шно* (вж. ◇ *вл̀шчено бра̀шно*) и др.

1. 2. Названия на варива: *баб̀рка* ж. 'сорт дребен боб, който расте на нивите', *бакла̀* ж., кн. 'сорт едър боб, *Vicia faba*', ◇ *б̀ли н̀счи* 'сорт бял боб', *б̀джел* м. 'грах', *б̀рже* ж. (вж. *бон*), *бон* м., кн. 1. 'боб, *Phaseolus vulgaris*'; 2. 'бакла', ◇ *боб на г̀шти* 'бакла заедно с шушулките', ◇ *мис̀рчен бон* 'сорт шарен боб', *бра̀шн̀вки* мн. 'сорт бял боб (по името на гр. Брашов, Румъния)' и др.

1. 3. Названия на зеленчуци и дивораствящи ядивни растения: *алаб̀ш* м. 'сорт сладка червена ряпа', *ба̀м'а* ж., кн. 'бамя', *бараб̀й* м. 'картофи', *б̀рд̀ква* ж. 'маруля', ◇ *вл̀шки бон* (вж. *бараб̀й*), *гул̀йя* ж. 1. (вж. *алаб̀ш*), 2. (вж. *бараб̀й*), ◇ *вл̀шкь гул̀йя* 'земна ябълка, *Helianthus annuus*' Елх., ◇ *з̀мна гул̀д* (вж. ◇ *вл̀шкь гул̀йя*), *дивик̀лка* ж. 'дивораствящо ядивно растение, от което се приготвят плънки за баници, *Chenopodium album*', *дом̀т* м., кн. 'червен домати' и др.

1. 4. ЛСГ за названия на г̀би: ◇ *бр̀стови б̀ли* 'вид ядивни г̀би, които растат около дървото бряст', ◇ *в̀рбови ч̀рни* 'вид ядивни г̀би, които растат около дървото върба'; *гадж̀р* м. 'печурка, *Agaricus iampestr.*', *г̀ба* ж., кн. 'г̀ба, *Fungus*', ◇ *бу̀лчинска г̀ба* 'вид бяла ядивна г̀ба', *ж̀лтурки* мн. 'вид жълти ядивни г̀би', *кукума̀р* м. 'вид ядивна г̀ба, сърнела, *Macrolepota procera sing*' и др.

1. 5. Названия на плодове: *з̀мница* ж. 1. 'сорт слива', 2. 'сорт диня', 3. 'сорт круша', *з̀мор* м. (вж. *з̀мница* (2)), *з̀ница* ж. 'горска ягода, *Fragaria vesca*', *й̀бълка* ж. 'ябълка', ◇ *д̀рлеста й̀бука* 'сорт ябълка', ◇ *л̀тна й̀бука* 'сорт ябълка, която зрее през лятото', *канд̀лка* ж. 'сорт ябълка', *ка̀палица* ж. 'узряла круша, която е паднала под дървото', *ка̀-туман* м. 'сорт грозде', *карма̀нец* м. 'сорт едра круша' и др.

1. 6. Названия на растителни мазнини: *благот̀* ж. 'мазнина', *ел̀й* м. кн. 'растителна мазнина от маслини, зехтин', *зехт̀н* м., кн. (вж. *ел̀й*), *ма̀сло* ср., кн. 'мазно вещество, добивано от някои растения', ◇ *д̀рв'ену ма̀слу* (вж. *ел̀й*), ◇ *д̀рехово ма̀сло* 'мазнина от пресовани узрели орехови ядки' и др.

2. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИ И ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ С ЖИВОТИНСКИ ПРОИЗХОД

2. 1. Названия на месо от домашни животни и дивеч и названия на месни продукти

2. 1. 1. Названия на животни, чието месо се консумира от човека: *б̀йба* ж. (вж. *п̀йка*), *б̀вол* м., кн. 'бивол', *б̀ши'е* ср. 'малкото на свинята', *б̀рав* м. 'овен', *вол* м., кн. 'вол' СИ, Търн., *г̀де* ср. (вж. *прас̀*), *г̀уж̀н* м.

‘див заек’, *гъска* ж., кн. ‘гъска’, *дивѐна* съб. ‘дивеч’, *зѹна* ж. ‘свиня с черен косъм и бели шарки’, *й̀агне* ср. ‘малкото на овца’, *й̀аре* ср. ‘малкото на коза’, *й̀аребица* ж. ‘яребица’ и др.

2. 1. 2. Названия на месо от домашни животни и дивеч и названия на животински вътрешности: *бр̀авешку* ср. ‘месо от овца’, *будьмѐ* ж. ‘смяно месо’, *бу̀здра* ж. ‘ципестата част на месо’, *бут* м., кн. ‘месото от заден крак на заклано животно, бедро, кълка’, *воденѹца* ж. ‘стомах на птица’, *в̀чак* м. ‘дебело черво, в което се пълни накълцано месо’, *говѐдина* ж. ‘говеждо месо’, *говѐждо* ср. (вж. *говѐдина*), *г̀г’ъл* м. ‘дебел кокал с месо’, *г̀шо* ср. ‘месо от гъска’ и др.

2. 2. Названия на мляко и млечни продукти

2. 2. 1. ЛСГ за названия на мляко: *айр’ан* м., кн. 1. ‘разредено с вода кисело мляко’, 2. ‘остатък след избиване на млякото за масло, който се използва за пиене’, *б̀иница* ж. (вж. *айр’ан* (1), *б̀рканица* ж. (вж. *айр’ан* (2), *й̀бух* м. ‘събираното от няколко дни прясно мляко за избиване на масло’, *кв̀сеница* м. ‘подквасено прясно мляко с подкваса от предишно кисело мляко’, *крукм̀ч* м. ‘гъсто есенно овче мляко’, *к̀т̀к* м. (вж. *крукм̀ч*), *м̀теница* ж. (вж. *айр’ан* (2) и др.

2. 2. 2. Названия на квас за мляко и сирене и названия на млечни продукти (извара, кашкавал, каймак, сметана): \diamond *б̀бин кв̀с* ‘квас за мляко от сока на тревисто растение’, *влаиш̀к* м. 1. (вж. *изв̀ра* (1); 2. (вж. *изв̀ра* (2), *в̀рх* м. (вж. *кайм̀к* (1), *ешем̀к* м. (вж. *изв̀ра* (1), *изв̀ра* ж., кн. 1. ‘продукт от изварения остатък на млякото, избито на масло’; 2. ‘продукт от изварена суроватка на сирене’, *й̀ушм̀р* м. (вж. *изв̀ра* (2), *кайм̀к* м. 1. ‘гъстият мазен слой на прясно мляко’; 2. ‘гъстият мазен слой на кисело мляко’ и др.

2. 2. 3. ЛСГ за названия на сирене: *бахтен̀к* м. ‘бито обезмаслено сирене’, *бр̀ндза* ж. 1. (вж. *бахтен̀к*); 2. ‘извара от овче мляко’, *ду̀лка* ж. ‘прясно меко сирене, прецедено в кърпа’, *ж̀лавец* м. (вж. *ду̀лка*), *иманс̀з* м. (вж. *бахтен̀к*), *м̀глиж* м. ‘прясно меко сирене’, *пейн̀р* м. (вж. *с̀рене*), *с̀рене* ср., кн. ‘сирене’, \diamond *б’ало с̀рене* (вж. *с̀рене*), \diamond *б̀ену с̀ран’е* (вж. *бахтен̀к*) и др.

2. 3. Названия на риба, мекотели и др.: *а̀л* м. ‘осолена беломорска риба’, *ахтан̀т* м. ‘калкан’, *бел̀вица* ж. ‘вид бяла риба’, *ес̀тра* ж. ‘вид голяма хрущялна речна и морска риба, *Accipenser sturio*’, *ж̀лка* ж. ‘костенурка’, *ж̀нар* м., обикн. *ж̀наре* мн. ‘охлюв, *Helix*’, *змѝорка* ж. ‘риба змийорка, *Cobilis*’, *з̀рг̀н* м. ‘черноморска риба, *Belone euxine gunther*’ и др.

2. 4. Названия на яйце и части от яйце: *белтѝк* м., кн. ‘бялата част на яйцето’, *варгулату* ср. (вж. *йайце*), *гъзур* м. ‘по-широката, долна част на яйцето’, *жълтѝк* м., кн. ‘жълтата част на яйце’, *йайце* ср., кн. ‘яйце’, ◊ *йурдѝческ’е еце* ‘яйце от юрдечка’, ◊ *жѝлтуту нь ицѝту* (вж. *жълтѝк*), ◊ *малѝчко йайце* ‘малко яйце’ и др.

2. 5. Названия на животински мазнини: *джервѝс* м. ‘мазен слой на ястие’, *зѝбела* ж. ‘разтопена мазнина, получена от мазно месо’, *лида* ж. (вж. *зѝбела*), *лой* ж., кн. ‘овча мазнина’, *мас* ж., кн. ‘свинска мазнина’, ◊ *свѝнца мас* (вж. *мас*), *мѝсло* ср., кн. ‘животинска мазнина’, ◊ *бѝто мѝсло* 1. ‘масло, избито от събирано няколко дена прясно мляко’, 2. ‘масло, избито от прокиснала няколко дена суроватка на сирене с помощта на пуснат в нея нажежен камѝк’ и др.

3. НАЗВАНИЯ НА ТЕСТЕНИ ХРАНИ

3. 1. Названия на квас за хляб и названия на тесто: *гѝрчицѝ* ж. ‘квас за хляб от див хмел’, *квѝс* м., кн. ‘квас за хляб от сурово втасало тесто, запазено от предишно месене’, ◊ *квас’ѝц от хм’ѝл* (вж. *гѝрчицѝ*), ◊ *лахуѝ’ѝф кувѝс* ‘квас от нахут’, ◊ *прѝс квѝс* (вж. *квѝс*), ◊ *слѝдѝк квѝс* (вж. ◊ *лахуѝ’ѝф кувѝс*), *кѝра* ж. ‘тънѝк лист от разточено с точилка хлебно тесто’, *кѝркалѝшка* ж. ‘тестено топче’ и др.

3. 2. Названия на хлябове и пити

3. 2. 1. Названия на части от хляба и питата: *висѝр* м. ‘отрязано с нож плоско парче от хляб’, *дрѝбен* м. ‘малко парче (хапка) от хляб или пита’, *завитѝк* м. ‘първата отрязана част от края на хляб’, *зѝлѝк* м. (вж. *дрѝбен*), *комѝт* м. ‘голямо парче от хляб или пита’, *крѝешник* м. (вж. *завитѝк*), *олѝмок* м. (вж. *комѝт*), *ѝпок* м. (вж. *дрѝбен*), *парапѝтник* м. (вж. *комѝт*) и др.

3. 2. 2. ЛСГ за названия на хлябове: *бѝрѝбѝйник* м. ‘хляб с картофи’, *габнѝк* м. ‘хубав хляб, който се е издул като гѝба’, *геврѝк* м. ‘крѝгъл хляб с дупка в средата; кравайче’, *глѝтн’ѝк* м. ‘суров, недопечен хляб’, *гугуѝлник* м. ‘хляб от царевично брашно’, *ѝзмесѝк* м. ‘хляб, месен от последното тесто’, *кваснѝк* м. ‘хляб, замесен с квас’, *кипенѝк* м. ‘хляб без квас, оставен да втаса за една нощ и печен в жарта’, *колѝк* м. ‘крѝгъл хляб’, *кукуруѝзник* м. (вж. *гугуѝлник*), *мамѝлник* м. (вж. *гугуѝлник*), *надувнѝк* м. ‘хляб, изпечен близо до отвора на фурната’ и др.

3. 2. 3. ЛСГ за названия на пити: *бубѝта* ж. ‘пита от царевично брашно’, *буковѝла* ж. ‘малка питка с извара’, ◊ *гѝл делѝйа* ‘питка от царевично брашно и плѝнка от настѝргана тиква’, *квасопѝта* ж. ‘пита с квас, изпечена в подница или тава’, *мазнѝца* ж. ‘пита с масло’, *морѝзница*

ж. (вж *бубѡта*), *ѡрошка* ж. ‘пита без квас, изпечена в огнище’, *пазламѡ* ж. ‘набързо опечена питка върху печката’ и др.

3. 3. Названия на печени и пържени тестени изделия: *г’узлемѡ* ж. ‘тънка питка с плънка или без плънка, прегъната на четири, печена на сач или пържена в масло’, *катмѡ* ж. ‘тънка пита от рядка брашнена каша, печена под връшник или на сач’, *колѡк* м. ‘пържена в мазнина малка питка от меко тесто’, ◊ *мѡслени кулѡчета* ‘пържени в масло тестени питки’, *лалѡнга* ж. (вж. *колѡк*), *лангѡда* ж. (вж. *колѡк*), *лѡкми* мн. 1. ‘пържени топки от козуначено тесто, напоени със сироп’, 2. (вж. *колѡк*) и др.

3. 4. ЛСТ за названия на баници: *барабѡйник* м. ‘баница с плънка от лук и настъргани картофи’, *беврѡк* м. ‘баница с набрани кори и плънка от сирене, полята с мляко и намазана с яйце’, *бѡл’ник* м. ‘баница с билки’, ◊ *лѡжѡна бѡница* ‘баница с наложени една върху друга кори и с различни плънки’, ◊ *сѡр’анѡва бѡница* ‘баница с масло, яйца и сирене’, ◊ *тѡквѡна бѡница* ‘баница с наложени или вити кори и с плънка от настъргана сурова или запържена тиква’, ◊ *црѡник бѡница* ‘баница с плънка от запържени свински черва’ и др.

4. НАЗВАНИЯ НА ЯСТИЯ

4. 1. Названия на ястие (общи названия): *блѡгу* ср. ‘хубаво ядене’, *вѡр’у* ср. ‘варено ядене’, *гѡзба* ж. ‘готвено ястие’, *гѡфнѡ* ж. ‘много хубаво ястие’, *заблажѡул’к’а* ж. ‘нещо хубаво, с което се заслажда след ядене’, *задушѡну* ср. ‘задушено ястие’, *йѡдене* ср. ‘ядене’, *йѡсте* ср ‘ястие, ядене’, *мѡнджа* ж., кн. ‘готвено ястие’ и др.

4. 2. Названия на ястия с варива и зърнени храни: *апрѡци* мн. ‘ястие с лозови, зелеви, липови или др. листа и плънка от булгур, ориз или др.’, *бѡп* м. ‘ястие от зрял боб’, ◊ *бѡб на гѡшти* ‘ястие от зелен боб’, ◊ *зилѡн бѡп* (вж. ◊ *бѡб на гѡшти*), ◊ *тѡлкѡн бѡп* ‘ястие от предварително счукан в чутура и варен зрял боб’, ◊ *тѡрл’ан бѡб* (вж. ◊ *тѡлкѡн бѡп*), *бѡлгѡрник* м. ‘ястие от булгур’, *вѡл’ки* мн. (вж. *апрѡци*), ◊ *варѡн булгѡр* ‘ястие с варен булгур, лой и захар’ и др.

4. 3. Названия на ястия със зеленчуци, гѡби и диворастящи ядивни растения и названия на салати: *буранѡйѡ* ж. 1. ‘ястие с диворастящи треви – лобода, киселец, спанак и др’, 2. ‘ястие с кисело зеле, ориз, боб или булгур’, *г’увѡч* м., кн. ‘печено ястие със зеленчуци, месо, ориз и др.’, ◊ *гулѡйѡ с фасѡл* ‘варено ястие с цвекло, боб и пастърма’, ◊ *джѡркѡна купрѡва* ‘ястие с предварително смачкана и сварена коприва със счукани орехови ядки’, ◊ *йѡстѡ от сѡи чѡшч’и* ‘ядене от изсушен зелен боб със свинско и кървавица’ и др.

4. 4. Названия на ястия с месо и месни продукти от домашни животни, птици и дивеч: **джумѐрки** мн. ‘изпържени късчета сланина’, **жслаборѝна** ж. (вж. **джумѐрка**), \diamond **задушѝена гѝзбѝ** ‘задушено в глинено гърне заешко месо със сланина, вино и подправки’, **кавармѝ** ж. ‘варено ястие от черен дроб, кръв, зелева чорба и праз лук’, **капамѝ** ж. ‘задушено в глинено гърне ястие с различни видове месо, сланина и кисело зеле’, **кебѝн** м. 1. ‘ястие с нарязани дребни късчета от месо’, 2. ‘печени на шиш парченца месо’ и др.

4. 5. Названия на ястия с риба, мекотели и др.: \diamond **ахтапѝд ѝахнѝѝа** ‘ястие от парчета от калкан, изпържени в зехтин с лук, домати и вино’, \diamond **ѝахнѝѝа от рѝаци** ‘ястие от сварени раци с булгур и мазнина’, \diamond **плѝжѝци с булгѝр** ‘варени с булгур охлюви’, **праснѝк** м. ‘печен шаран върху запържен праз лук’, **рака̀рник** м. ‘печени под връшник раци върху варен ориз или булгур’ и др., \diamond **рѝба в лѝпушка** ‘риба със сланина, лук и джоджен, печена на жар в листа от лапад’ и др.

4. 6. Названия на ястия с мляко и млечни продукти: \diamond **б’ѝл мѝж** ‘1. ‘ястие с гъсто есенно овче мляко, варено продължително на огън’; 2. ‘ястие с прокиснало прясно сирене, изпържено с брашно в масло’, **ѝушумѝр** м. (вж. **б’ѝл мѝж**), **катѝк** м ‘ястие от овче или козе гъсто мляко, варено на водна баня и разбъркано с натрошено сирене’, **млѝчница** ж. ‘ястие от варено прясно мляко с булгур, ориз, триеница или юфка’ и др.

4. 7. ЛСГ за названия на ястия с яйца: \diamond **бѝркани ѝацѝ** ‘ястие с яйца, бѝркани с праз лук, кромид лук и сланина’, \diamond **варѝни ицѝ** ‘варени във вода цели яйца с черупките’, \diamond **ѝаца на очилѝ** ‘цели яйца, пържени в масло’, \diamond **ѝацѝ на чалбѝр** ‘сварени в подсолена вода яйца без черупките, изсипани върху извара и поляти с масло’, \diamond **клѝпани ѝацѝ** (вж. \diamond **ѝацѝ на чалбѝр**) и др.

4. 8. Названия на тестени ястия: **бакрѝда** ж. (вж. **качамѝк**), **баренѝца** ж. ‘каша от пшенично брашно’, **влѝшник** м. (вж. **качамѝк**), **каракѝш** м. ‘каша от зелева чорба със сирене или извара, в която е варен качамак’, **качамѝк** м. ‘ястие от царевично брашно, варено в гореща вода до стъстяване и подправено с мазнина, сирене, петмез, сланина и др.’, \diamond **айдѝшки качамѝк** ‘качамак, който се приготвя чрез непрекъснато бѝркане до пълно сваряване’, **ка̀ша** ж. ‘варено ястие с брашно, вода (или мляко), мазнина и други прибавки (сирене, извара, зеленчуци, гъби, риба, картофи и др.)’, \diamond **б’ѝла ка̀ша** ‘каша с прясно мляко’ и др.

4. 9. ЛСГ за названия на попари: **дрѝбеница** ж. (вж. **попѝра** (1), **кавармѝ** ж. ‘попара от парчета царевичен хляб, нарязана сланина и червен пипер, запържени в тиган и задушени с гореща вода’, **попѝра** ж. кн. ‘1.

надробен хляб във вода, чай или мляко'; 2. 'рядка каша от пшенично брашно със сирене, извара или създърма, в която се дробят парчета хляб' ◇ *дѝва попàра* 'попара от надробен сух хляб, полят със студена вода, оцет и захар', ◇ *лѹда попàра* (вж. ◇ *дѝва попàра*), ◇ *попàра с вѝно* 'попара от надробен хляб и вино' и др.

4. 10. Названия на чорби и супи: *борш* м. 'супа от зеле и друг зеленчук с подправки', *г'уджѐ* ср. 'супа от сушено и стрито тесто, пресято през едро сито', *курбàн* м. 'чорба или супа с месо от домашни животни, птици или риба', ◇ *мамалѝга кòтерич* 'рядка чорба от царевично брашно', *праз'аницѝ* ж. 'супа от праз лук', *чорбà* ж. 'течно ястие с месо или зеленчуци', ◇ *буренàшкѝ чорбѝ* 'чорба от диворастващи треви (киселец, лобуда, лапад и др.)' и др.

4. 11. Названия на десерти и сладки храни: *ашурѐ* ср. 'сладко ястие от варено жито, смесено със стафиди', ◇ *благ-блàгуат* '1. (вж. *халвà*), 2. 'захар с мед', ◇ *гол тѝквеник* 'сладко ястие от стъргана тиква, смесена със захар, брашно и прясно мляко, печено на фурна', ◇ *зàхарни прѝчки* 'прѝчки от стопена захар и вода, печени върху намазана със зехтин плоча', *мѝстакѹл'кѝ* ж. 'твърд тестен сладкиш, приготвен с гъсто сварен сок от плодове или захарна трѝстика' и др.

5. НАЗВАНИЯ НА КОНСЕРВИРАНИ ХРАНИ

5. 1. Названия на консервирани храни и напитки от варива, зеленчуци и ядивни растения: *армѝя* ж. 'сокът от консервирано в каца зеле, залято със солена вода', *басмà* ж. 'туршия от консервирано в каца зеле или грозде, което се покрива с плат, притиска се с тежест и се затваря с капак, който се замазва с тесто', *гулѝйница* ж. 1. 'консервирани в каца ряпа, цвекло или гулия'; 2. 'сокът от такава туршия', *жѹна* ж. 'сушен зелен боб', *зѝле* ср., кн. (вж. *армѝя*), ◇ *зѝли туршѝе* (вж. *армѝя*), ◇ *фтасàло зѝле* (вж. *армѝя*) и др.

5. 2. Названия на консервирани храни и напитки от плодове: *адà* ж. 'преварен до сгъстяване петмез от плодове или от захарна трѝстика', *буламà* ж. 'бяло сладко от сливи', *вòчки* мн. 'сушени овощни плодове', *грозденица* ж. 'консервирани в гроздова шира и хрян цели чепки грозде', *кѝселица* ж. 'туршия от диви ябълки', *крѹшавица* ж. 'консервирани в гроздова шира и хрян подобрани круши', *маджѹн* м. 1. 'гъсто сварен сок от плодове'; 2. 'гъсто сварен сок от захарна трѝстика' и др.

5. 3. Названия на консервирани месни храни: *бàба* ж. 'нарязано на дребно крехко свинско месо, сланина и подправки, консервирани в дванадесетопръстник на прасе', *бàхур* м., кн. 'нарязано на дребно сурово свинско месо и вътрешности на животно (бял дроб, сърце, черва и др.),

консервирани с булгур (или ориз) и подправки в дебелия черва на прасе за краткотрайна консумация’, **джомбон** м. ‘попарен в гореща вода свински бут, намазан със сол и червен пипер и сушен на въздух’, **етърник** м. ‘нарязан на дребно свински черен дроб, месо, сланина и подправки, консервирани в тънките черва на прасе’ и др.

5. 4. Названия на консервирани млечни храни: **асчак** м. ‘консервирано в глинено гърне сирене, полято с гъсто изварено прясно мляко’, \diamond **бр̀но мл’̀ако** ‘консервирано в гърне прясно или кисело мляко, сгъстено чрез изцеждане на водата’, \diamond **вл̀шко с̀ирене** ‘консервирано в мях сирене, приготвяно от куцовласи’, \diamond **м’̀ашно с̀ирене** ‘консервирано в мях бито обезмаслено сирене’ и др.

5. 5. Названия на консервирани тестени храни: **йуфка̀** ж., кн. ‘разточени с точилка тестени кори, които се изсушават и се съхраняват на парчета в памучни торбички’, \diamond **йуфка̀ на ко̀ри** (вж. **йуфка̀**), **ко̀ри** мн. 1. (вж. **йуфка̀**); 2. (вж. **кускус**), \diamond **сушѐни ко̀ри** (вж. **ко̀ри**), **кускус** м., кн. ‘изсушени тестени зрънца’ **пексимет** м. ‘сух хляб’ и др.

6. НАЗВАНИЯ НА ТЕЧНИ ХРАНИ И НАПИТКИ

6. 1. Названия на течни храни и безалкохолни напитки: **в̀ддено** ср. 1. ‘сок от варени или киснати сушени плодове’; 2. ‘разкладителна смес от вода с малко оцет и захар’; 3. ‘всякакви течности, които се пият или с които се яде хляб’, **кисело** ср. 1. ‘(вж. **в̀ддено** (2))’; 2. ‘сокът от киселото зеле’, **кокоз’̀ак** м. ‘сок от червени боровинки’, **к̀раставиченец̀** ж. ‘смес от вода с нарязани на дребно краставици и сол’, **к̀рушеница** ж. 1. ‘сок от круши’; 2. ‘питие от ферментирали круши’, **медовѝна** ж. 1. ‘слабоалкохолна напитка от мед’; 2. ‘питие от мед и вода’, **мьст** ж. ‘пресен гроздов сок, шира’ и др.

6. 2. Названия на алкохолни напитки: **анасонл̀йка** ж. ‘ракия, съдържаща подправката анасон’, \diamond **Б’̀ала Ра̀дь** ‘ракия’, **вѝно** ср., кн. ‘питие от ферментирал гроздов сок’, **вишн̀овка** ж. ‘питие от ферментирали вишни и ракия’, **г’̀уловица** ж. ‘ракия от рози’, **деб̀елица** ж. ‘домашна преварена ракия’ и др.

7. НАЗВАНИЯ НА ЯДКИ, ПУКАНКИ И ДР.: **бад̀ем** м. ‘бадем, *Amidalus communis*’, **бу̀чка** ж. ‘семе на бук, което се яде печено за мезе’, **дух̀ан** м. ‘тютюн’, **жв̀ачкь** ж. ‘дъвка’, **к̀дстен** м. ‘печен или варен кестен’, **коч** м. ‘разтворена пуканка’, **л’̀ашиник** м. ‘лешник’, **лебл̀ейь** ж. ‘нахут’ и др.

8. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИТЕЛНИ ПОДПРАВКИ: **бах̀ар** м., кн. ‘зърна от южно растение *Eugenia pimenta*, употребявани като подправка на туршии и др.’, **босѝлек** м., кн. ‘ароматно градинско цвете, чиито листа се употребяват като подправка на ястия’, **г’̀озум** м. ‘градинско растение, употребявано за подправка на ядене, *Mentha crispa*’, **да̀рчин** м. ‘канела’, **дж̀оджен** м., кн.

(вж. *г'дзум*), *дивисйл* м., 'градинско растение, чиито листа се използват за подправка на ястия' и др.

9. НАЗВАНИЯ НА ХРАНИТЕЛНИ ОТПАДЪЦИ: *бобенйк*' м. 'обвивките на някои варива (боб, грах и др.)', *бъл'ватина* ж. 'лошо сготвено ястие', *буламач* м. 1. 'лошо сготвено ядене'; 2. 'останки от ястия за хвърляне', *градл*' м. 'черни дребни зрънца от плевелите, които се отделят като отпадъци от някои зърнени храни и варива', *гребенйца* ж. 'остъргани от съд остатъци от готвенето', *дзиря* ж. 'остатък след преваряване и отделяне на изварата от обезмаслено прясно мляко' и др.

10. НАЗВАНИЯ НА НАЧИНИ НА ПРИГОТВЯНЕ НА ХРАНИ И НАПИТКИ

10. 1. Названия на предтоплинна техническа обработка на храните и напитките: *агрибам* гл. 'огребвам тесто от ноцвите (с огрибка)', *баскам* гл. 'режа на едри късове (зеленчуци, плодове)', *бел'а* гл., кн. 'беля (кори на зеленчуци, плодове)', *беря* гл., кн. 'късам и слагам на едно място плодове и цветя', *бийа* гл., кн. 'избивам мляко за масло в специален съд', *гвацам* гл. 'тъпча, мачкам (грозде)', *глетав'а* гл. 'мачкам с ръце (за хляб)', *грухам* гл. 'чукам жито с черясло, за да паднат люспите му', *тр'ябе* гл. 'почиствам от чужди примеси (за зърнени култури)', *тълча* гл. 'чукам (за зърнени храни)', *цоркам* гл. 'доя (за мляко)' и др.

10. 2. Названия на ниско- и високотоплинна обработка на храните и напитките и обработка чрез ферментация: *вар'я* гл., кн. 'варя ястие', *готв'ъ* гл. 'готвя', *г'ужа* гл. 'размразявам', *жарна* св. 'парна, опърля, обгоря (за месо)', *жушнувам* гл. 'слагам в жарта на огън', *забел'увам* гл. 'слагам мазнина на ястие', *задушавъм* гл. 'варя с малко течност в затворен съд', *кабардйсвам* гл. (вж. *забел'увам*), *маг'ер'ем* гл. (вж. *готв'ъ*), *претаквам* гл. 'изцеждам солена вода на туршия или кисело зеле и я наливам отново в същия съд периодично', *пържа* гл. 'готвя в тиган с горещта мазнина (месо, риба)' и др.

III. Заключение

В заключението на дисертационния труд са обобщени резултатите от лексикосемантичното изследване и са направени следните изводи:

1. Лексикосемантичният анализ на всекидневната кулинарна лексика показва, че системността между названията се проявява както в тематичните групи, така и в лексикосемантичните групи. И в едните, и в другите се откриват принципно еднакви **системни отношения**, но в ЛСГ-и тези отношения са по-ясно изразени. Това са: родово-видови отношения,

отношения на противопоставяне, синонимия, омонимия, моносемия, полисемия, антонимия и т. н.

2. Названията в тематичната група на всекидневната кулинарна лексика са тясно обвързани с **извънезиковите фактори** – стереотипите и начините на хранене, стопанско-културния тип, някои географски, исторически, религиозни фактори, народния мироглед и др. Тези фактори оказват влияние както при консумацията на храните, така и при прилагането на определени кулинарни технологии за тяхното приготвяне, а оттам и върху дистрибуцията на кулинарните названия.

2. 1 Важна роля в разпространението на названията играе **природо-географският фактор**. Например, дистрибуцията на названията на плодовете и зеленчуците е свързана с разпространението на различните сортове плодове и зеленчуци в едни или други райони на страната. Специализираните названия на видовете риби или видовете гъби се употребяват в райони, където населението живее около големи водоеми (р. Дунав, Черно море, някои езера и реки) или в райони и селища, където гъбарството е развито като стопанска дейност. Някои названия на зърнени култури в българските говори са мотивирани от названията на селищата и областите, където се отглеждат тези култури, или от названията на страните, от които са пренесени в България (Пр. названията за ‘царевица’ – *влàшка* от Влашко (Румъния), *гърчка* от Гърция, *мисър* от ар. Mişir ‘Египет’, названията за ‘сорт пшеница’ – *загарийа* от областта Загора, България, *барабдй* от нем. Brandenburg, Германия и др.).

2. 2. Съществено значение имат и **факторите, свързани с бита и материалната култура на населението**. Названията на печените или пържени тестени изделия са свързани със съдовете, в които те се приготвят (*тйкълники* – питки, които са печени на тикла (каменна плоча), *сàчи-пйта* – пита, която е печена на сач и др.).

2. 4. **Стопанско-културният тип** също определя до голяма степен номинацията на храните и напитките и на кулинарните технологии. Голяма част от названията на млякото, млечните продукти и ястията с мляко, като *йушумёр*, *катък*, *кромàч*, *мачкàн*, *млèчница*, *òвченик*, *сутл’аш*, *сьндрм’а*, *телемè* се употребяват в онези райони на страната, където като основен поминък е застъпено скотовъдството или е развито мандраджийството като занаят. Повечето от тях са турцизми, а появата им се свързва с множеството преселнически вълни от Мала Азия през различни периоди от време, както и с ежегодните преходи на стадата на българските овчари за осигуряването на по-добра паша през различните сезони през годината.

2. 5. Влияние в дистрибуцията на кулинарната терминология оказва и **религиозният фактор**. Някои храни и напитки, които се консумират от българите християни, са табу за ислямизираните българи, живеещи в България (свинското месо, алкохолът) и съвсем естествено те не употребяват в речта си названия за ‘свинско месо’ и названия на алкохолни напитки. Все пак, като изключим свинското месо, **всекидневната българска кухня обединява двете религиозни групи българско население**, тъй като предпочитаните храни и съответните им названия са едни и същи при едните и другите, което свидетелства за общото им историческо минало. В празнично-обредната кухня обаче двете религиозни общности се разграничават.

3. При анализа на всекидневната кулинарна лексика в българските диалекти се установи, че в нейния състав се включват названия с различен произход:

3.1. От една страна в нея **количествено преобладават названията с домашен произход**, голяма част от които са названия от общославянския езиков фонд (*бон, вино, д’йн’а, грдз’е, зёл’е, ицò, к’йква, лён, лой, л’òшта, мас, мàсло, мèсо, млèко, òрей, слìва, сòл’* и др.). Тези названия потвърждават връзката на българския език и българските диалекти с целия славянски езиков континуум.

Особено многобройни и разнородни са домашните названия на хлябовете (*габник, глèтн’ак, гмèчкан’, грушник, ÿзмесòк, квасник, кипèник, колàк, кравайче, надувник, параник, пештемàк, посто’алник, пробùвник, просèник, р’жèеник*), названията на баниците (*бàница, бйл’ник, ð вèен тиквеник, вийник, ð вит зèлник, ð вèта бàница, гàч’у, гйбаница, гòлàк, гòрдòпал’ник, гùленик, ð д’òрпана бàница, ейченèк, зèлник, клйн, кòжел, копривник, млин, ð кòтленски милйн, ð лàган зèлник, лàпадник, лàпушник, ð лòжена бàница, лучник, млèчник, млйн, ð набйран зèлник, налисник* и др.), названията на начините на приготвяне на храните (*агрйбам, бàскам, бèля, бийа, бучкам, валирам, гвàцам, грùхам, гùждам, джòркам, дòе, домйлам, замèsвъм, изкòрмем, истумб’ъм, рòнкам*) и др. Тази оригинална лексика характеризира българските диалекти именно като диалекти на българския език.

3. 2. От друга страна, в кулинарната терминология активно присъстват и **голям брой заемки с чужд произход**, от които повечето са турцизми и гърцизми и спорадично – заемки от други балкански и западноевропейски езици (румънски, албански, италиански, френски, немски, испански), които са наследство от общото историческо минало или по-тесните търговски и културни връзки на тези народи.

Турските заемки са възприети в българските диалекти непосредствено със заимстване на самите **ориенталски ястия** или хранителни суровини (*йахнийа* от тур. yahnî от перс., *качамак* от тур. kaçamak, *к'ошк'ек* от тур. keşkek от перс., *кускус* от тур. kuskus от ар., *ракййа* от тур. rakî от ар. arak, *шикёр* от тур. şeker от перс., *шук'л'аш* от тур. sütlaç и др).

Гръцките заемки номинират в по-голямата си част **храни и напитки с растителен произход**, както и някои тестени храни (*лѝана* от нгр. λαχνο(v), *пипѐрка* от стгр. πέπερι, *пипѝн'* гр. πιτόνι, *пѝта* от стгр. πήττα, *прас* от гр. прасο(v), *траанѝ* от нгр. τραχανάς, *урѝс* стгр. ὀρύζα, *циклѝ* от гр. σευκλον, *фасѝл'* от гр. φασηλος и др.).

Заемките от други европейски езици са в пряка връзка с развитието на търговията и доставките на нови асортименти от храни, които намират място на българската трапеза (*мармалѝд* 'каша от варени подсладени плодове' от фр. marmalade, а то от исп. marmelada, *палачѝнка* 'пържен в тиган тънък лист от тесто' от лат. placenta 'баница', *конфит'ур* 'вид плодово сладко с малко количество захар' от фр. confiture от лат. conficîo, *картѝф* от нем. Kartoffel, *барабѝй* 'картоф' от нем. Brandenburg, *грис* 'едро смляно жито, което се използва за приготвяне на някои храни' от нем. Griess и др.).

3. 3. Освен домашните и чуждите по произход названия, широко се употребяват и **названия от смесен тип**. Това са най-вече именни или именно-предложни словосъчетания, в които изграждащите елементи са с различен произход (◇ *сѝрен'е саламѝра* (с домашен и с гръцки произход), ◇ *пр'ѝсна мисѝрова пѝта* (с домашен, с турски и с гръцки произход), ◇ *престрѝгана тѝрта* (с домашен и с италиански произход). Наблюдава се тенденция на постепенен преход от по-старите названия с чужд произход към изцяло домашните по произход названия. Тази тенденция е засилена и под влияние на книжовния език. Посредници в този преход са именно названията от смесен тип.

4. С произхода и значението на думите е свързана тяхната мотивираност и немотивираност.

4. 1. **Домашните по произход думи са мотивирани от общославянски езикови основи** и общобългарски словообразователни форманти. Тъй като мотивираните названия количествено преобладават в кулинарната всекидневна лексика, в дисертацията подробно са разгледани техните мотивационни признаци. Тези признаци по-често са свързани с начина на приготвяне на храните и напитките (*дрѝбевѝца*, *наѝденица*, *пърженѝк*, ◇ *пѝлнен тумбѝк*, ◇ *тѝпкани чирвѝ*, *суш'ѝница* ◇ *сушѝни*

черв̀а ◊ *суш̀ено мес̀о* ◊ *т̀анкан бут*), с качествата на храните и напитките (*б̀ел'анк̀ъ, с̀ин'уфк̀ъ, черн̀ица*), с техния състав (◊ *квас'̀ец от хм'̀ел*, ◊ *лах̀уд'̀еф кув̀ас*, ◊ *май̀а от др̀ожди*, ◊ *май̀е от хм'̀ел*) или със сходството им с други предмети (*в̀ал'ки, г̀у̀ги, г̀у̀шки, т̀опчет̀ъ, ф̀т̀ички*).

4. 2. Част от домашните родови названия и заемките от други езици са **немотивирани думи** от синхронно гледище (*гр̀озде, д̀ин'а, кукур̀уз, мал̀уца, пап̀уда, соф̀енка* и др.).

5. Най-разнообразни във формално и семантично отношение са **структурно-семантичните и терминологичните диалектизми**, които не се срещат в книжовния език и които изграждат спецификата на всекидневната кулинарна лексика.

5. 1. **Структурно-семантичните диалектизми** се отличават от книжовните си съответници със своите фонетични (*пш̀н̀иц̀ъ, пч̀ен̀ица, ч̀ен̀ица, ч̀ин̀ца, ч̀ин̀ц̀ъ; бул̀гур, бал̀гур, бал̀гур', бан̀гур, бон̀гур, бул̀гур', бун̀гур; сл̀ънчогл̀ет, ц̀ънцогл'̀от, ч̀енч̀оглес*), словообразователни (*ечем'̀ик, еч̀ем-̀ък, йеч̀м-̀ен, й̀еч̀ъм*) и семантични (*бас̀ма* 1. 'тънък памучен плат с отпечатани разноцветни шарки'; 2. 'туршия от консервирано в каца зеле или грозде, което се покрива с плат, притиска се с тежест и се затваря с капак, който се замазва с тесто'; *ог̀ърл̀ица* 1. 'украшение, накит за носене на шията'; 2. 'нанизани на конец червени чушки, които се сушат и счукват за червен пипер'; *св̀ит̀ък* м. 1. 'навит на руло дълъг къс от хартия, върху който е написан текст'; 2. 'откъснато с три пръста тесто, което се прилепва към пита'; *п̀ил'̀ета* 1. 'малките на птица'; 2. 'сърми') особености.

5. 2. При **терминологичните диалектизми** доминиращ е броят на **противопоставните диалектизми**, които имат съответствия в книжовния език или другите диалекти. Противопоставните диалектизми образуват на макродиалектно равнище в рамките на ТП-и, ТМ-и и ЛСГ-и синонимни или хетеронимни парадигми (за 'кървавица': *ба̀хур – г̀'уд̀ени – др̀обев̀ица – д̀ънеш̀ник – ж̀иг̀ер̀ник – к̀ървав̀ица – ◊ тра̀хнови чирв̀а – ◊ т̀анкани чирв̀а – ц̀ълц̀урди*; за 'чубрица': *меруд̀ийа – ч̀уб̀рица – терб̀ица*; за 'горния мазен слой на прясно мляко': *в̀ор̀х – в̀р̀фка – в̀р̀вина – кайм̀ак – к̀оджа – к̀оджурец – ку̀ж̀ичка, – мр'̀анка – мр̀ежа*) и др.

5. 3. Интересни по своята мотивация са и **непротивопоставните терминологични диалектизми**, които нямат съответствия в книжовния език и в другите български диалектите (*габ̀н̀ик* м. 'хубав хляб, който се е издул като гъба', *неспор̀итрап̀еза* ж. 'царевичен хляб, който не насища', *пост̀о'̀алник* м. 'хляб, който е втасал един път', ◊ *пу̀фкан л̀еп* 'хляб от царевично брашно, който се "пуфка" (подхвърля), докато добие овална

форма') и др. По своята образност и прозрачна мотивация те са свидетелство за езиковия усет на народния творец.

6. **Териториалното разпространение** на кулинарните названия, както беше казано и по-горе, се определя от разпространението на съответните номинирани с тях денотати, тъй като кулинарната лексика е конкретна лексика. Много от тези названия са **видови названия с диференцирано значение** и биха очертали по-малки неконтактни или разкъсани ареали (такива са ареалите на названията на плодовете, зеленчуците, подправките, гъбите). Все пак има някои **родови названия** на хранителни суровини, на ястия, на тестени храни и др., чието разпространение е очертано в някои карти на Български диалектен атлас. Обобщаващ том (2001) и в някои карти на Общеславянски лингвистически атлас. Вып. 6. Серия Лексико-словообразовательная. Домашнее хозяйство и приготовление пищи (2007).

7. Изследването на **семантичния обем и семантичната структура** на названията показва, че броят на еднозначните и многозначните названия от всекидневната кулинарна лексика е относително еднакъв.

7. 1. **Еднозначните названия** преобладават в някои ТП-и, ТМ-и и ЛСГ-и. Еднозначни са най-вече **видовите** названия в отделните групи (◇ *ба̀нска слѝва*, ◇ *г̀рлести кру̀ши*, *пл'аскунѝць*, *ранозрѐлкь*, *са̀р-чибу̀к*, *скорозрѐлкь*, *трънослѝфкь* и др.).

7. 2. **Многозначните названия** се включват понякога в състава на няколко групи на всекидневната кулинарна лексика, както и в състава на други тематични и семантични обединения извън нея. Многозначни са много родови названия, които назовават едновременно хранителни продукти и ястията, приготвени с тези продукти (*йу̀фка̀* ж. 1. 'разточени с точилка тестени кори, които се изсушават и се съхраняват начупени на парчета в памучни торбички'; 2. 'ястие от такива тестени кори', *ко̀ра̀* ж., *ко̀рѝ* мн. 1. 'външен покривен пласт на дърво и плодове, който може да се отделя'; 2. 'външен твърд слой'; 3. 'тънък лист от разточено с точилка хлебно тесто'; 4. диал. 'варено ястие от тестени кори, юфка', *ку̀ску̀с* м. 1. 'изсушени тестени зрънца'; 2. 'варено ястие от тестени зрънца' и др.). Отделните ЛСВ-и на тези названия са средство за разширяване границите на общата ТГ на всекидневната кулинарна лексика.

8. В състава на ТП-и, ТМ-и и ЛСГ-и се включват и **названия с разгърната семантична структура**, тъй като притежават освен пряко и метафорично значение (*ба̀ба* ж. 1. 'стара жена'; 2. 'майка на някого от родителите'; 3. дванадесетопръстник на животно'; 4. 'нарязано на дребно крехко свинско месо, сланина и подправки, консервирани в дванадесетопръстник на прасе'; *д'а̀до* м. 1. 'старец'; 2. 'баща на

родителите’; 3. ‘нарязано на дребно крехко свинско месо, сланина и подправки, консервирани в стомах на прасе’ и др.). Те свидетелстват за богатата и неизчерпаема диалектна образност, която дълбоко е свързана с народните традиции, култура и светоглед.

9. В кулинарната лексика навлизат и редица **нови думи**, които номинират нови видове храни, заимствани от други национални кухни (мармалад, супа, кофитюр, палачинка и др.). Начинът на проникване в говорите на тези названия е посредством книжовния език, тъй като всички те са възприети и като книжовни названия. С новите заемки често се образуват и видови названия (мармалад от шипки, кофитюр от дюли, супа от пиле и др.).

10. Замяната на по-старите диалектни думи с по-нови книжовни думи е естествена тенденция в диалектите, свързана с развоя на езика. Тя е обусловена от факта, че някои по-стари реалии вече не съществуват и техните названия логично се превръщат в архаизми или изобщо отпадат от употреба (*п̀ита под връ̀шник* ‘пита, изпечена под връшник’). Любопитни са случаите, при които реалията не е изчезнала, а дори напротив, е широко употребима, но лексемата постепенно е стеснила своята дистрибуция (*тиганд̀свам* ‘пържа в тиган’, произв. от същ. тиган).

Все пак по-често срещано явление в диалектите е едновременната употреба на по-новите книжовни форми с по-старите диалектни форми като лексикални дублети (за ‘картоф’: *к̀д̀мпир* – *карт̀д̀ф*; за ‘зеле’: *л̀ана* – *з̀еле*; за ‘лапад’ *киш’̀д̀к* – *л̀апад* и др.).

Цитирана литература в автореферата

Агипкина, Т. А. 1997: Заметки о кулинарном коде весенних обрядов и праздников. – В: Кодови словенских култура. Београд, II.

Банкевич, В. В. 1985: К вопросу соотношения лексико-семантических и тематических групп – Семантика слова и предложения. Ленинград.

Бенковска-Събкова, М. 1994: Етнически образи в българския фолклор – Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България, София.

Букринская, И. А., О. Е. Кармакова 2004: Лингвистическое картографирование как метод изучения лексики диалектов. – В: Исследования славянской диалектологии, Вып. 9. Москва.

Български диалектен атлас. Обобщаващ том 2001: Ч. I-III. Фонетика. Акцентология. Лексика (отг. ред. Ив. Кочев, колектив). София.

- Вакарелска-Чобанска, Д. 2002:** Лексико-семантически особености на качествените прилагателни имена в българските диалекти. Изд. Корени, София.
- Валенцова, М. М. 1999:** Терминология хлебов в календарной обрядности чехов и словаков. Типы мотивации – В: Славянское и балканское языкознание. Москва.
- Василева, Л. 2012:** Названия със значение ‘хляб, приготвен от царевично брашно’ в българските говори. Македонски преглед, кн. № 3. София.
- Вендина, Т. Ив. 2006:** Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 2003-2005. Москва.
- Вешторт, Г. Ф. 1968:** Названия пищи в говорах Полесья – Лексика Полесья, Москва.
- Витанова, М. 2012:** Названия за ‘баница’ в българските диалекти. Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания. София.
- Вълчинова, Г. 1995:** За копривата и чесъна. Хранителни хипостази на Коледа и Великден. – Българска етнология, кн. № 4. София.
- Вълчинова, Г. 1998:** Хранителни етикети на другостта – В: Български фолклор, кн. 3, София.
- Гак, В. Г. 1971:** Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания – Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования, Москва.
- Георгиева, Ив. 1996:** Трапезата на самодивите – Българска етнология, кн. № 3. София.
- Керемидчиева, Сл. 1986:** Названието *басма*. – В: Български език, кн. 2. София.
- Кочев, Ив. 1969:** Гребенският говор в Силистренско (особен оглед към лексикалната му система) – В: Трудове по българска диалектология, т. V. София.
- Кочева-Лефеджиева, А. 2004:** Немски лексикални елементи в българските говори. София.
- Леви-Строс, Кл. 1997:** Кулинарният триъгълник – Културна екология, София.
- Левковская, К. А. 1957:** О принципах структурно-семантического анализа языковых единиц (на материале немецкого языка) – В: Вопросы языкознания, № 1. Москва.
- Легурска П. 2000:** Тематичен речник на народния календар (Зимен цикъл), София.
- Легурска П. 2001:** Тематичен речник на народния календар (Летен цикъл), София.

- Легурска, П., Н. Павлова, М. Китанова. 2013:** Човешкият живот. Раждане, сватба, погребение. АИ „Проф. М. Дринов”. София.
- Листова, Н. М. 1983:** Пища в обрядах и обычаях – В: Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Исторические корни. Москва.
- Лукьянова, А. Н. 1970:** К вопросу о методике анализа семантических отношений слов в диалектной системе – В: Вопросы языка и литературы, Вып. IV, Новосибирск.
- Маринов, Д. 1994:** Народна вяра и религиозни народни обичаи, София.
- Маркова, М. 2003:** Свинско или овче месо? – В: Ethnologia Academica, т. III. (Балканите и културата на балканските народи), София.
- Матанова, Т. 2010:** Храната и храненето. Класификация, избор и забрани – Български фолклор, кн. 1, София.
- Мичева-Пейчева, К. 2011:** Семантичната опозиция свой/чужд и нейните културни конотации. Автореферат на дисертация. София.
- Мифы народов мира. 1980:** Москва.
- Найденова, В. 2000:** Турцизмите в кулинарната лексика (статусът им в български и сърбохърватски език) – В: Лексикографски сборник, София.
- Народы Кавказа. 1995:** Москва.
- Общеславянский лингвистический атлас 2007:** Вып. 6. Серия Лексико-словообразовательная. Домашнее хозяйство и приготовление пищи. Отв. ред. Т. И. Вендина, Москва.
- Павлов, Ив. 2001:** Присъствие на храненето по българските земи XV – XIX в., София.
- Панкова, В. Ю. 1993:** Терминология и ритуалные функции хлеба в южнославянских родинных обрядах – В: Символический язык традиционной культуры. Балканские чтения II. Москва.
- Пернишка, Ем. 1993:** За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. София.
- Плотникова, А. А. 1992:** Лексика и символика южнославянского рождественского хлеба типа *чесница* в географическом аспекте – В: Балканские чтения II. Симпозиум по структуре текста. Москва.
- Плотникова, А. А. 1993:** Рождественская символика в терминологии обрядового хлеба у сербов – В: Символический язык традиционной культуры. Москва.
- Покровская, Л. В. 1983:** Земледельческая обрядность – В: Календары обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Исторические корни. Москва.
- Седакова, И. А. 1984:** К описанию лексики и символики святомногодней обрядности болгар (рождественские обрядовые хлебы – В: Советское славяноведение, № 1. Москва.

- Славянские древности 1995:** Москва..
- Славянские древности 1999:** Москва.
- Стаменова, Ж. 1995:** Етносоциални аспекти на бита в Източните Родопи през 70-те –80-те години. София.
- Тодорова, Ел. 1972:** Семантична характеристика на прилагателните за линеен размер. – В: Български език. 1–2. София.
- Толстая, С. М. 1989:** Терминология обрядов и верования как источник реконструкции древней духовной культуры – В: Славянски и балкански фолклор. Реконструкция древной духовной культуры: источники и методы. Москва.
- Тостой, Н. И. 1995:** Язык и народная культура – В: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва.
- Традиционна пища как выражение этнического самосознание. 2001:** Москва.
- Уфимцева, А. А. 1968:** Слово в лексической системе языка. Москва.
- Филин, П. О. 1957:** О лексико-семантических группах слов. – В: Езиковедски изследвания в чест на Стефан Младенов. София.
- Шишков, Ст. Н. 1908:** С какво се хранят помаците? – В: сп. Родопски напредък, кн. 1. Пловдив.
- Этнография восточных славян 1987:** Москва.
- Этнография питания народов стран Зарубежной Азии. 1981:** Москва.
- Якушина, Е. И. 2006:** О некоторых семантических особенностях глагола *ректи. – Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 2003-2005. Москва.
- *Du Bois, C. 1941:** Food and Hunter in Alor – In: Language, Culture, and Personality: Essays in Memory of Edward Sapir, ed. L. Spreir, A. I. Hallowell, S. S. Newman.
- Genew-Puhaleva, I. 2006:** Bałkańskie zapiski kuchene. Kuchnia jarska Bułgarow w przepisach i komentarzach. 60 Najlepszych przepisów. Krakow.
- *Messer, E. 1984:** Anthropological Perspectives on Diet Ann. Rev. Anthropol.
- Mihailescu, V., R. A. Roman 1999:** How National is the National Cousin? – In: Reflections on differences focus on Romania. Limes Pub. House. Bucarest.
- Pohl: 2004:** Die Sprache der Kärntner Küche. Klagenfurt.
- Steinke, K. 1990:** Die türken und die balkanküche – In: Körper, Essen und Trinken im Kulturverständnis der Balkanvölker. Berlin, Wiesbaden.

Приноси на дисертацията

1. Дисертационният труд е **първото самостоятелно и цялостно монографично изследване** на традиционната всекидневна кулинарна терминология в българските диалекти през призмата на материалната народна култура и светоглед.

2. Изследването е извършено върху лично събран на терен и ексцерпиран от публикувани и архивни (етнографски, етнологички, диалектоложки и лексикографски) източници обилен диалектен материал.

3. **За пръв път** са представени в относително пълен вид кулинарните названия от всекидневната българска кухня на макродиалектно равнище (върху цялата българска езикова територия), които са ценно богатство за всеки един език. В този смисъл трудът е значим и в национален план за запазване и съхраняване на етнокултурното българско наследство.

4. Направена е **цялостна класификация** на всекидневната кулинарна лексика на българските диалекти по тематични подгрупи, тематични микрогрупи и лексикосемантични групи. Изградена е класификационна система според структурните, етимологичните, семантичните особености на названията и според техните мотивационни признаци, която е приложима и при други изследвания на конкретна лексика от други терминологични сфери на езика (т.е. **предложен е класификационен модел** на такъв тип лексика).

5. **За пръв път** тази лексика е разгледана в **лингвогеографски план** от общобългарски и общославянски аспект, като са привлечени най-новите лингвогеографски данни от някои карти на Български диалектен атлас. Обобщаващ том (2001) и Общеславянский лингвистический атлас (2007). Според тези карти е очертано географското разпространение на част от кулинарните названия по цялата българска езикова територия също и разпространението им в другите славянски езици и диалекти. Направени са и опити на описание и открояване на по-компактните диалектни ареали на разпространение на някои названия (названия на печени и пържени тестени храни, названия на баници, названия на видове сирена), според районите, засвидетелствувани в диалектните източници.

6. В семантичен план **са анализирани семантичният обем и структура** на почти всички събрани названия. Потърсена е вътрешната логика на възникване на значенията, които са тясно обвързани с извънезиковите фактори – стереотипите и начините на хранене, стопанско-културния тип, някои географски, исторически, религиозни фактори, народния мироглед и др. В този смисъл представеното лексикосемантично

изследване на всекидневна кулинарна терминология на диалектите е стъпка напред и в когнитивен аспект.

Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. Названия на ‘сирене’ в българските говори (лексико-семантичен аспект) – В: *Исследования по славянской диалектологии*, Вып. 10. Институт славяноведения. РАН, Москва, 2004, ISBN: 5-7576-0160-4, с. 218-237.

2. Всекидневна традиционна храна в Родопите (етнолингвистично изследване върху материал от гр. Костандово, Пазарджишко) – В: *Български език*, кн. 2, Год. LII., София, 2005, ISSN: 0005-4283, с. 65-77.

3. Названия на хлябовете за Коледа в южнославянските езици: български, сръбски, хърватски и словенски (сравнителен анализ) – В: Сб. *Tzv. základní výzkum v lingvistice – desideratum nebo realis? Sborník příspěvků z 5. mezinárodní conference Setkání mladých lingvistů konané na Filozofické fakultě University Palackého v Olomouci ve dnech 17.-19. května 2004*. Universita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2006, ISBN: 80-244-1368-X, 167-175.

4. Празнично-обредна кулинарна терминология в говора на гр. Костандово, Пазарджишко. – В: *Български език*, кн. 2, Год. LIII., София, 2006, ISSN: 0005-4283, с. 61-75.

5. Фразеологизми за качества на храни и за човешки качества в българския език. – В: Сб. *Исследования по фразеология, лексикология и лексикография. В памет на проф. дфн. Кети Анкова-Ничева*. АИ „Марин Дринов”, София, 2008, ISBN: 978-954-322-166-0, с. 126-132.

6. Рецензия: Илиана Генева-Пухалева. Балкански кулинарни записки. Вегетарианската кухня на българите в рецепти и коментари. 60 от най-хубавите рецепти (Iliana Genewa-Puhalewa. Bałkańskie zapiski kuchenne. Kuchnia jarska Bułgarów w przepisach i komentarzach. 60 Najlepszych przepisów. Kraków, Wydawnictwo “Atropos”, 2006, 163) – В: *Българистика/Vulgarica. Информационен бюлетин. БАН. Централна библиотека. Съвет за чуждестранна българистика*. АИ. „М. Дринов”, София, 14/2007, ISSN: 1311-8544, с. 100-104.